

Cercetarea calitativă în științele sociale și ale comunicării

Cercetarea calitativă reprezintă „studierea oamenilor în mediul lor natural, în viața de toate zilele. Ea vizează cunoașterea modului în care trăiesc oamenii, în care vorbesc și se comportă, precum și a lucrurilor care îi bucură și îi supără. Ea țintește mai ales spre cunoașterea sensului pe care îl au pentru oameni propriile cuvinte și comportamente” (Emerson, 1983).

Norman și Yvona (apud Chelcea, 2007: 72) definesc cercetarea calitativă ca fiind un proces de concentrare a mai multor metode, implicând o abordare interpretativă și naturalistă a subiectului studiat.

Petre Iluț (1997) consideră că sunt trei accepțiuni principale în care este utilizată analiza calitativă în cercetare:

- 1) cea de multi-, inter- sau chiar transparadigmatică;
- 2) cea de paradigmă majoră, care include unele paradigme particulare, dar nu pe cea pozitivistă;
- 3) cea de strategie metodologică concretă (metode și practici de cercetări empirice) și de finalizare și prezentare a rezultatelor, care poate avea un caracter aparadigmatic.

Petru Iluț (1997) consideră cercetarea calitativă un domeniu de investigație de sine stătător. El transcende discipline, domenii și subiecte tematice. O complexă și interconectată familie de termeni, concepte și asumptii înconjoară termenul «cercetări calitative». Acestea includ tradiții asociate postpozitivismului, poststructuralismului și multe perspective de cercetare calitativă sau metode conectate studiilor culturale și interpretative.

Experimentul în domeniul științelor sociale

În domeniul științelor sociale și al sănătății, există un interes crescut al unor ramuri pentru a evalua în ce măsură unele programe, servicii, tratamente îmbunătățesc calitatea vieții indivizilor. Tocmai din

acest motiv, cunoașterea bunăstării percepută de beneficiarii serviciilor este relevantă nu numai din perspectiva conceptului de calitate a vieții (Verdugo, Sabeh, apud Verdugo et al., 2005), ci și din perspectiva evaluării efectelor, calității și importanței intervenției (Drummond, apud Verdugo et al., 2005).

1 Experimentul clinic

O cercetare aparte utilizată în principal în științele medicale pentru a se stabili efectele introducerii unei variabile aleatorii îl constituie experimentul. Experimentul este o formă de observație structurată realizată în cadrul artificial al unui laborator (Chelcea, 2001). Experimentul poate avea o valoare deosebită în procesul de verificare (cantitativă) a ipotezelor cauzale (Chelcea, 2001). Psihologia experimentală ca ramură a științei urmărește validarea unor ipoteze prin variația controlabilă a unei singure variabile în condițiile menținerii constante a tuturor celorlalte. În ceea ce urmează ne vom referi la experimentul clinic aleatoriu ca formă de experiment social.

Procesul de design al unui experiment de tipul trial randomizat poate fi conceptualizat în 5 întrebări (Green, 2002: 5-7):

CE? A conduce un trial randomizat implică comparația a două sau mai multe grupuri de intervenție în ceea ce privește rezultatul așteptat. O primă întrebare se referă la ce anume se compară. Structura unui experiment poate cuprinde o varietate largă de situații de comparație, printre care:

- o intervenție nouă versus o condiție de „ne-intervenție”;
- o intervenție experimentală nouă versus placebo;
- o intervenție versus o altă intervenție;
- o intervenție versus aceeași intervenție la care se adaugă un element în plus (Vlasă, 2011).

CARE? Ceea ce face un experiment (trial randomizat) să fie etic este prezența incertitudinii, și anume nu se știe care dintre cele două alternative de intervenție este mai eficientă. Un experiment asigură o evaluare imparțială a consecințelor alegerii unei intervenții și nu alta (Vlasă, 2011).

DE CE? Obiectivele unui experiment trebuie să fie clar definite. De asemenea, este de dorit ca un trial să aibă o metodă adecvată de măsurare a rezultatelor. În cazul în care se stabilește o definiție clară a

conceptului de succes în faza de design a unui trial, aceasta poate fi considerată o măsură practică de evaluare a rezultatelor (Vlasă, 2011).

CINE? Este esențial să fie definit criteriul de eligibilitate pentru experiment. Capacitatea de a recruta un număr mai mare de participanți pentru experiment poate spori rezultatele statistice, furnizând un nivel mai mare de generalizare.

CÂȚI? Un aspect esențial în design-ul unui experiment este determinarea mărimii eșantionului și a duratei de intervenție. Numărul de participanți la trial trebuie să fie adecvat pentru a produce efecte particulare ale intervenției. Prin mărirea numărului de participanți crește gradul de precizie al efectelor intervenției (Vlasă, 2011).

Cercetarea experimentală urmărește obținerea unor rezultate repetabile ca să certifice aplicabilitatea rezultatelor în orice situație reală care să corespundă cel puțin parțial situației experimentale. În practică cel mai adesea se stabilește un grup martor și un grup experimental care îndeplinesc aceleași condiții fiind considerate omogene și relativ simetrice. Grupului experimental i se aplică o variabilă independentă prin măsurarea căreia se pot trage concluzii referitoare la ipotezele propuse. În cercetarea clinică experimentul poate măsura efectele introducerii unui nou tratament al unui nou protocol terapeutic. În psihologia experimentală sunt testate experimental reacții ale subiecților putând fi verificate ipoteze cu privire la specificități comportamentale. În asistența socială se poate verifica prin metoda experimentală eficacitatea unei abordări a intervenției față de altele anterioare. Experimentul social implică o serie de limite de natură etică. În ceea ce privește practica experimentală sunt formulate o serie de coduri etice care trebuiesc riguros urmărite (Astarastoaie, Loue, Ioan, 2009).

Codul de la Nuremberg prevede:

- Caracterul obligatoriu al consimțământului voluntar al participanților;
- Caracterul benefic pentru societate a rezultatelor și imposibilitatea de a obține rezultate prin alte metode;
- Fundamentarea studiului pe rezultate anterioare obținute înafara experimentelor pe subiecți umani care să presupună anticiparea unor rezultate a experimentului de față;
- Trebuie evitată lezarea fizică sau psihică inutilă;
- Renunțarea la efectuarea oricărui experiment dacă există indicii că lezarea subiecților este semnificativă;

- Experimentele trebuie conduse de către persoane cu calificare științifică corespunzătoare;
- Subiecții trebuie să se poată retrage oricând din cercetare chiar dacă aceasta ar afecta buna funcționare a cercetării și rezultatele acesteia;
- Cercetătorul trebuie să fie gata să întrerupă sau să încheie experimentul atunci când consideră că desfășurarea acestuia afectează participanții în continuare.

Principiile eticii cercetătorilor pe subiecți umani și anume: respectul pentru persoană, principiul beneficiului și cel al justiției (Astarastoea, Loue, Ioan, 2009) sunt aplicabile în orice fel de cercetare inclusiv cea socială.

Cercetarea experimentală este considerată din acest punct de vedere de unii cercetători (Miftode, 2003b; Chelcea, 2001) ca având cele mai serioase implicații etice. De aceea, în ceea ce privește experimentul pe populații numeroase unde este imposibil de obținut consimțământul informat este de obicei înlocuit de cercetarea participativă și metoda participantului observator prin care observatorul participă direct la viața comunității studiate, ceea ce se presupune că o afectează cel mai puțin. O altă metodă experimentală este așa zisul Experimentul Ex. post facto și anume analiza unui eveniment deja petrecut ca și cum ar fi avut caracterul unui experiment identificându-se variabile aleatorii.

Cercetarea acțiune ca practică discursivă

Cercetarea⁴ acțiune tradițională a fost definită metodologic de către fondatorul psihologiei sociale și organizaționale și a dinamicilor de grup Kurt Lewin. Teoriile sale pornesc de la conceptul de analiză a câmpului de forțe ce constituie un cadru constructiv a identificării unor factori și forțe ce influențează o situație socială. Termenul de cercetare acțiune a fost introdus de Kurt Lewin în studiul *Action Research and Minority Problems* (1946: 34-36). Cercetarea acțiune este descrisă ca o cercetare comparativă asupra condițiilor și efectelor diferitelor forme de acțiune socială și a cercetărilor ce conduc spre acțiune socială. Metoda utilizează o spirală de pași, fiecare compus dintr-un circuit de tipul

4 O prima variantă a acestui text a apărut în volumul *Dimensiuni etice ale comunicării în post modernitate*, Editura Lumen, 2009

planificare, acțiune, identificare a faptelor sociale și a rezultatelor acțiunii (Lewin, 1946: 34-36). Caracteristica fundamentală a cercetării acțiune este *practica cercetării colaborative și utilizarea unor metode colaborative*, constituindu-se o comunitate de practică în vederea transformării metodologiilor de rezolvare a problemelor la nivelul comunității vizate. Cercetarea acțiune este o anchetă interactivă care pune în acțiune simultan procesul rezolvării de probleme cu cel de analiză colaborativă a datelor cercetării în scopul înțelegerii funcționării și implementării schimbărilor la nivelul organizației (Reason, Bradbury, 2006). Din perspectiva semiotico-hermeneutică observăm că avem de-a face în realitate cu modele de practici discursive, cercetarea având o natură calitativă specifică ce implică o latură semiotică și fenomenologică pronunțată, în comparație cu cercetările sociologice tradiționale, a căror latură cantitativă, de analiză a unor variații cu caracter statistic era predominantă. În cercetarea acțiune, avem mai degrabă de-a face cu practici de analiză simbolică, aplicabile unor situații socio-culturale particulare, probabil irepetabile.

O taxonomie a cercetării acțiune cu referire la studiile vizând comunitățile multiculturale o propun cercetătorii Cassell, Buehring, Symon și Johnson (2006):

- *Cercetarea acțiune ca experiment social*: fiind cea utilizată originar de Kurt Lewin, fundamentându-se pe o epistemologie obiectivistă în cadrul monismului metodologic, și pornind de la o presuposiție ontologică realistă: realitatea socială există cu adevărat, și poate fi cercetată în mod obiectiv, rezultatele putând fi obținute prin aplicarea unei metodologii corecte, și descriind în mod exact realitatea socială (Cassell et al, 2006: 790).
- *Cercetarea acțiune inductivă*: este de asemenea de orientare pozitivistă, urmărind accesul în mod inductiv a cercetătorilor la contextul cultural în starea sa naturală. Modelul cercetării acțiune inductivă se bazează pe o epistemologie de tip hermeneutic, și pe o semiotică a faptului social, privilegiind metodele comprehensive (bazate pe înțelegere), în cadrul dezvoltării unor metode calitative, sub forma de „Grounded Theory”, ce ghidează intervenția ulterioară (Cassell et al, 2006: 792). Grounded Theory este considerată modalitatea privilegiată de investigare calitativă a socialului, care presupune construcția categoriilor și ipotezelor cercetării printr-un proces de

interpretare a datelor colectate, mai degrabă decât utilizarea cercetării sociale pentru validarea unor ipoteze cu caracter teoretic propuse apriori de cercetător și supuse validării (O'Connor, Netting, Thomas, 2008: 28-45). Simona Branc precizează în acest sens că Grounded Theory presupune generarea sistematică a conceptelor și teoriilor pe baza datelor colectate, fiind o „modalitate inductivă ce pornește de la observații generale”, urmând ca în procesul de analiză a datelor primare să se formeze categoriile conceptuale (Branc, 2008: 83). Ștefan Cojocaru atrage atenția asupra avantajelor utilizării cercetărilor calitative și în special a Grounded Theory în evaluarea programelor, dată fiind evitarea contaminării rezultatelor cu opinii predefinite ale cercetătorului (2007: 211-224). În acest sens, cercetarea calitativă are avantajul de a obține interpretări pornind de la opiniile exprimate de cei intervievați și nu de la presupuzițiile proprii. Un exemplu interesant îl prezintă Daniela Cojocaru, care analizează construcția socială a copilăriei și parentalității din perspectiva construcționistă utilizând constrângerile epistemice ale Grounded Theory (2011).

- *Cercetarea acțiune participativă*: pornește de la două presupuziții diferite, prima conform căreia membrii comunității cercetate participă activ la întreaga cercetare din etapa de design a cercetării până în cea de diagnosticare și adoptarea unor strategii de acțiune, rolul cercetătorului fiind acela de facilitator (O'Connor, Netting, Thomas, 2008: 796). O a doua perspectivă se adresează întregii comunități, analizându-se „nevoia de schimbare” apărută la nivelul comunității în proprii săi termeni. Cercetarea se bazează pe interviuri și focus grupuri, având menirea de a putea genera o planificare strategică ulterioară, și de a da feedback membrilor comunității cu privire la transformarea problemelor cu care aceștia se confruntă într-o agendă organizațională.
- *Intervenția - Cercetarea participatorie*: Vizează participarea indivizilor comunității la procesele politice, cum ar fi cel de democratizare. Modelul pleacă de la teoria critică asupra proceselor de democratizare a practicilor sociale. Habermans aduce în atenția epistemologilor, modificarea experiențelor senzorial-perceptive sub influența experienței culturale, justificând astfel critica

epistemologiilor de tip pozitivist (O'Connor, Netting, Thomas, 2008).

- *Cercetarea acțiune deconstructivă*: caracterizată de presupuziția că limbajul- cu referire la orice tip de metanarațiune- nu poate reda realitatea. Cotitura lingvistică propune (hyper)realitatea ca fiind constituită din serii de constructuri sociale. Se pot astfel construi tot atâtea realități câte modalități de a le descrie putem constitui (O'Connor, Netting, Thomas, 2008). Cercetarea acțiune deconstructivistă are postmodernismul ca paradigmă constitutivă. O altă versiune de *Cercetare acțiune deconstructivă* este în viziunea lui O'Connor construcționismul promovat de Gergen. Se aduce în discuție anihilarea unor semnificații prin „*acordul democratic*” asupra interpretării unui discurs (O'Connor, Netting, Thomas, 2008). Construcționismul este, în viziunea noastră, în acord cu O'Connor, un constituent al discursului postmodern și deconstructiv, dar poate fi considerat ca punct de plecare al efortului transmodern de reinterpretare integrativă a realității, prin acțiunea afirmativă. În acest sens, în cadrul paradigmei afirmative, pornind de la construcționism, s-a dezvoltat „ancheta apreciativă”. Aceasta vizează sesizarea și amplificarea pozitivului, și construcția socialului pornind de la elementele de pozitivitate inerentă în cadrul oricărei comunități.

Literatura de specialitate definește la rândul său următoarele tipuri majore ale cercetării acțiune:

- *Știința acțiunii* își propune studierea designului atitudinal a persoanelor aflate în dificultate. Argyris consideră că acțiunile umane sunt programate să atingă consecințele dorite fiind guvernate de o serie de variabile din mediu (Argyris, Putnam, Smith, 1985).
- *Cercetarea colaborativă*. Modelul pornește de la ideea că toți participanții activi la cercetarea acțiune sunt de fapt pe deplin implicați în aceasta în calitate de cercetători (Heron, 1996: 56).
- *Cercetarea acțiune participatorie*. Acest model implică toate părțile relevante în examinarea comună a acțiunilor curente văzute ca problematice în scopul de a le schimba sau îmbunătăți. Metoda se bazează pe o reflecție critică asupra contextului istoric, politic,

- cultural, economic în care acțiunea se produce (Wadsworth, 1998).
- *Ancheta dezvoltare-acțiune* – se bazează pe auto-transformarea acțiunilor la nivelul organizației într-o manieră mai activă și mai durabilă.

Triangularea și problematica validității în cazul cercetărilor calitative

Simona Branc (2008) consideră triangularea ca fiind o tehnică frecvent utilizată în validarea datelor calitative. Alina Hurubean (2007) afirmă că: „Specialiștii în domeniul socioumanului pledează pentru respectarea, pe parcursul investigărilor științifice, a principiului triangulării (strategia de triangulare) care pornește de la premisa că realitatea socioumană fiind foarte dinamică și complexă impune combinarea mai multor perspective teoretice, metodologice, precum și consultarea mai multor surse de date cu scopul de a obține o imagine cât mai completă (mai bogată) și mai validă a realității studiate” (Hurubean, 2007: 17). În literatura de specialitate, se vorbește despre patru tipuri de triangulare: a datelor, a cercetătorului, teoretică și metodologică. Triangularea datelor (a surselor) presupune culegerea datelor din mai multe surse (persoane, grupuri, contexte sociale). De exemplu, cercetarea fenomenului abandonului școlar la adolescenți poate fi studiat în școli din mediul rural sau urban, în școli publice comparativ cu școlile particulare. Triangularea cercetătorului se referă la situația în care mai mulți cercetători vor participa la cercetare sau traseul investigării realizat de un cercetător va fi reluat de un alt cercetător (pentru verificarea/validarea rezultatelor) (Caras, 2011).

În general, adepții triangulării definesc *dubla ei utilitate* în științele sociale:

- ca proces de validare cumulativă (prin convergența datelor) sau
- ca proces de „compunere” a unei imagini mai complete a realității (prin complementaritatea datelor) (Kelle, 2001: 8; Cojocaru D., 2011).

Deși în literatura metodologică există un consens foarte larg în chestiunea utilității triangulării, *triangularea metodologică* (cunoscută și ca abordare multimetodică) a făcut obiectul multor critici legate de formulele „imprudente” de triangulare în cadrul aceluiași studiu, bazate

pe premise ontologice și epistemologice contradictorii, subîntinse cadrului teoretic al cercetării. În ciuda controverselor încă vii în această dezbateră, „dialogul paradigmelor”, recunoașterea faptului că toate metodele sunt producții interactive, hibride, emergente, s-a impus din ce în ce mai mult, împreună cu ideea bricolajului pragmatic și a practicilor interpretative multiple (Denzin, 2010: 423; Cojocaru D., 2011). O metaforă alternativă triunghiului, propusă în cercetarea calitativă pentru a ilustra bogăția și complexitatea creației calitative, precum și procesul de *bricolare* complexă, este aceea a cristalului multifacțat (Richardson, 2003).

„Propun ca imaginea centrală pentru validitate în textele postmoderne să nu fie triunghiul, un obiect rigid, fixat, bidimensional. Mai degrabă, imaginea centrală este cristalul, care combină simetria și substanța într-o varietate infinită de forme, substanțe, transmutații, multidimensionalități și unghiuri de abordare. Cristalele cresc, se schimbă, se degradează, dar nu sunt amorfe. Cristalele sunt prisme care reflectă externalitățile și le refractă, creând diferite culori, modele și forme. Ceea ce vedem noi depinde de unghiul din care privim. Nu triangulare, cristalizare. În textele hibride postmoderne am trecut de la geometrie plană la teoria luminii, în care lumina poate fi deopotrivă și undă și corpuscul. Cristalizarea, fără să piardă structura, deconstruiește ideea tradițională de „validitate” (simțim că nu există un adevăr unic, vedem cum textele se validează prin ele însele) și cristalizarea ne furnizează o înțelegere mai profundă, complexă, chiar dacă parțială, a temei. Paradoxal, știm mai mult și ne îndoim de ce știm. În mod ingenios, știm că întotdeauna se poate ști mai mult” (Richardson, 2003: 517-518).

Interviul

Interviul apare ca un procedeu de investigație științifică care prin intermediul procesului comunicării verbale ajută la culegerea de date în legătură cu scopul urmărit” (Pinto, Grawitz, 1964: 591). Tehnica interviului, consideră Vasile Miftode (2003a: 244) are menirea de a ne furniza date suplimentare și complementare cu privire la tema studiată, care vor fi ulterior combinate cu datele obținute prin alte tehnici de investigație în vederea formulării unor concluzii cu privire la universul cercetat.

În cadrul interviului se utilizează în general întrebări deschise care să permită interviuatului o cât mai largă exprimare a opiniilor sale, o descriere exactă a problemelor cu care se confruntă, așa cum el o percepe (Sandu, 2002: 78). Interviuul nu este însă numai o simplă discuție “în doi”, ci și o tehnică de investigație științifică, aplicată de echipe mai mult sau mai puțin numeroase pentru cunoașterea științifică și “interdisciplinară” a unui anumit fenomen sau domeniu social, caz în care “discuția în doi” (de tip oarecum, ziaristic, reportericesc) se “integrează” unui ansamblu de mijloace de culegere a datelor, ca etapă sau ca “moment” al unui demers sociologic (Miftode, 2003a).

În *Tratatul de psihologie socială*, Roger Daval și colaboratorii (1967: 121) fac distincțiile convenite între situația de interviu și fenomenele psihosociologice amintite:

- Interviuul presupune *întrevederea*, dar nu se confundă cu aceasta. Oamenii se întâlnesc chiar fără scopul de a obține informații unii de la alții, ci pur și simplu pentru a se vedea, pentru plăcerea de a fi împreună. Chiar dacă își vorbesc, nu înseamnă neapărat că schimbă informații. Evident, interviul poate constitui un scop al întrevederii, dar întâlnirea dintre două sau mai multe persoane adesea are cu totul alte scopuri.
- Nu există interviu fără *convorbire*, dar nu orice conversație constituie un interviu. Convorbirea presupune schimbul de informații în legătură cu o temă sau alta. Persoanele care conversează schimbă frecvent rolurile de emițător și de receptor. Informația nu este direcționată într-un singur sens, nu există un conducător al discuției, așa cum stau lucrurile în cazul interviului.
- Interviuul reprezintă mai mult decât un *dialog* – apreciază Roger Daval – pentru că nu totdeauna dialogul are drept scop obținerea de informații. În filme, de exemplu, dialogul permite exprimarea stărilor sufletești; în filosofie prin dialog se exprimă stările sufletești, ideile, gândirea, concepția autorilor. Dialogurile socratice sunt veritabile reflecții filosofice, nu căutarea obținerii unor informații. Nici Socrate și nici Platon nu „intervievau“, ci își expuneau în dialogurile lor concepțiile filosofice.
- Interviuul nu poate fi confundat cu *interogatoriul*, deși, și într-un caz și în celălalt, există o persoană care pune întrebări, care dirijează discuția. Obținerea informațiilor prin interogatoriu

evocă obligația de a răspunde, constrângerea exterioară. Din contră, interviul presupune libertatea de expresie a personalității, chiar bucuria oamenilor de a-și spune cuvântul, de a-și face publice opiniile (Burlacu, 2010).

În interviul comprehensiv calitativ anchetatorul se angajează puternic în formularea întrebărilor pentru a provoca angajarea respondentului. Analiza datelor obținute se face în colaborare cu cel interviuat. “De ce?”, “Cum?” sunt întrebări care se pun în cazul în care informațiile necesită clarificări. Astfel, interpretările capătă un plus de obiectivitate, rezultatele fiind mai realiste (Burlacu, 2010).

Sociologii construcționiști alături de cei constructiviști consideră că socialul nu poate fi înțeles separat de percepția subiectivă a individului, separat de cunoașterea comună (Burlacu, 2010). Demersul comprehensiv pornește de la ideea că oamenii nu sunt simpli purtători de informații, ci participă la construirea socialului (Gergen, 2005). Indivizii sunt deținători de informații care trebuie abordate din interior, prin intermediul sistemului de valori al indivizilor înțelegându-se maniera prin care sensul realității sociale emerge printr-un proces de mediere a interpretărilor.

Clasificări ale interviului după structură

În funcție de gradul de structurare avem 3 forme de interviu: structurat, semistrukturat și nestructurat.

Interviul structurat (Miftode, 2003a) se bazează pe întrebări formulate rigid și într-o ordine și succesiune prestabilită. Vizează uniformizarea tipurilor de informație primite de la respondenți și o aplecare relativ uniformă de către toți operatorii.

Interviul semistrukturat se bazează pe un ghid cu întrebări precis formulate dar care lasă succesiunea întrebărilor și uneori modalitatea de formulare a acestora la latitudinea interviuatorului.

Interviul nestructurat vizează aplicarea unor întrebări la latitudinea interviuatorului. Ghidul de interviu vizează axele tematice ce vor fi atinse. Interviuatorului poate omite întrebări sau introduce întrebări noi în funcție de cum evoluează efectiv interviul. Vom prezenta în continuare un ghid de interviu ce poate fi utilizat pentru investigarea stilului de viață a pacientului diabetic.